
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОМОЦІЇ ЗДОРОВ'Я НА РІВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Брич В. В.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-497-9-26>

Вступ

Забезпечення здоров'я населення незмінно є основною темою для обговорення та ухвалення рішень у більшості країн. Слід пам'ятати, що здоров'я як загалом у всьому світі, так і в окремих країнах та навіть їхніх регіонах, розподілене нерівномірно, а доступ до послуг охорони здоров'я часто обмежений через різноманітні фактори. Головним завданням будь-якої країни повинна бути організована діяльність, спрямована на покращення здоров'я населення на всіх рівнях: міжнародному, національному, регіональному та місцевому. Це вимагає правильного розуміння поняття здоров'я – індивідуального та суспільного.

Протягом багатьох років концептуалізація здоров'я постійно змінюється. Традиційно здоров'я розглядалося як абстрактний стан і визначалося у вузькому значенні «відсутності хвороб». Згодом здоров'я почали розглядати холістично, що підтверджує визначення Всесвітньої організації охорони здоров'я (1948): «здоров'я – це стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб чи фізичних вад». Саме такий стан забезпечує людині можливість вести продуктивне життя в індивідуальному, соціальному та економічному контекстах. Звісно, в літературі зустрічається критика такої дефініції здоров'я, проте вона найбільше відповідає меті та визначенню громадського здоров'я¹. Отже, здоров'я слід розглядати як ресурс для повсякденного життя, а не його мету, основою чого є позитивна концепція, що підкреслює не тільки фізичні можливості, а й соціальні та особисті ресурси². Особливого значення це набуває при організації системи охорони здоров'я всього населення чи окремих його груп. З метою покращення здоров'я громадян для національних систем охорони здоров'я визначено п'ять стратегій охорони здоров'я: промоцію

¹ Schramme T. Health as Complete Well-Being: The WHO Definition and Beyond. *Public Health Ethics*. 2023. Vol. 16, Issue 3. P. 210–218. DOI:10.1093/phe/phad017.

² Community health promotion: A framework to facilitate and evaluate supportive social environments for health / A. Wagemakers et al. *Evaluation and Program Planning*. 2010. Vol. 33, no. 4. P. 428–435. DOI: 10.1016/j.evalprogplan.2009.12.008.

здоров'я, профілактику хвороб, лікування, реабілітацію та паліативну допомогу^{3,4}. Усі вони тісно взаємопов'язані, і тільки їхнє сумісне використання з переважанням того чи іншого компонента залежно від потреби передбачає покращення здоров'я населення.

Однією з найбільш важливих стратегій для забезпечення здоров'я населення громад є промоція здоров'я. Проте вона часто розглядалася за залишковим принципом через визначення здоров'я як «відсутності хвороб», але якщо уважно і детально розглянути всі стратегії, то стає зрозумілим, що саме промоція здоров'я присутня прямо чи опосередковано у кожній з них. Тому важливим є розуміння необхідності впровадження в країні заходів промоції здоров'я як функції системи громадського здоров'я з залученням інших секторів та громад⁵. Слід враховувати, що здоров'я і благополуччя значною мірою залежать від факторів, що перебувають поза контролем окремих осіб і традиційних сфер діяльності системи охорони здоров'я⁶. Особливо це актуально через пролонговану травматизацію в умовах війни на території України, яка спричинює індивідуальну, особистісну, колективну та національну кризи, допомогти вийти з яких шляхом попередження посттравматичних станів та сприяння посттравматичному зростанню населення можуть заходи з промоції здоров'я⁷. Саме в такому контексті постає розгляд організації промоції здоров'я на рівні територіальної громади.

1. Промоція здоров'я як стратегія охорони здоров'я: мета, принципи, особливості на рівні громади

Розглядаючи промоцію здоров'я на рівні територіальної громади, потрібно чітко визначати мету – забезпечення здоров'я населення громади. Мова йде не тільки про фізичну складову здоров'я, а й про ментальну та соціальну. Але водночас важливо чітко розуміти всі

³ World Health Organization. Declaration of Alma-Ata International Conference on Primary Health Care, Alma-Ata, USSR, 6-12 September 1978. World Health Organization, 1978. URL: https://cdn.who.int/media/docs/default-source/documents/almaata-declaration-en.pdf?sfvrsn=7b3c2167_2

⁴ World Health Organization. Declaration of Astana: Global Conference on Primary Health Care: Astana, Kazakhstan, 25 and 26 October 2018. No. WHO/HIS/SDS/2018.61. World Health Organization, 2019. URL: <https://www.who.int/docs/default-source/primary-health/declaration/gcphc-declaration.pdf>

⁵ Achieving well-being: a global framework for integrating well-being into public health utilizing a health promotion approach. World Health Organization. 2023. 33 p. URL: <https://iris.who.int/handle/10665/376200>

⁶ Promoting health: guide to national implementation of the Shanghai declaration. World Health Organization. 2018. 35 p. URL: <https://iris.who.int/handle/10665/260172>

⁷ Дворник М. Промоція здорового способу життя особистості в умовах війни: концептуальні засади дослідження. *Проблеми політичної психології*. 2023. Т. 13. С. 57-64. DOI: 10.33120/porp-Vol13-Year2023-127.

елементи організації промоції на рівні територіальної громади: що таке ті громади? що таке промоція здоров'я?

Отже, відповідно до статті 1 Закону України «Про місцеве самоврядування», «територіальна громада – це мешканці, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання мешканців кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр»⁸. А за визначенням статті 140 Конституції України «територіальна громада – це жителі села, селища, міста чи добровільне об'єднання жителів кількох сіл у сільську громаду»⁹.

Основними ознаки територіальних громад вважають такі: територіальну (спільна територія існування), інтегративну (наявність населення, яке проживає на визначеній території), інтелектуальну (існування колективної свідомості та спільних інтересів місцевих жителів), майнову (спільна комунальна власність, якою територіальна громада може користуватися і розпоряджатися у власних інтересах)¹⁰. Також автори виділяють фіскальну (сплата місцевих податків та зборів жителями) та самоврядну (право на здійснення місцевого самоврядування відповідно до закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») ознаки¹¹.

Забезпечення інтегративної ознаки територіальної громади потребує здорового та працездатного населення, що вимагає наявності відповідних умов та ресурсів у кожної людини, сім'ї та загалом громади. Тобто, для збереження і зміцнення здоров'я населення необхідна основа, яка включатиме такі компоненти: мир, освіту, житло, харчування, доходи, стійкі ресурси, соціальні справедливості та рівність, стабільну екосистему¹².

Що ж таке **промоція здоров'я**?

Термін «Health Promotion» був введений у 1945 році істориком медицини Henry E. Sigerist, який головними завданнями медицини вважав зміцнення здоров'я, профілактику хвороб, оздоровлення хворих

⁸ Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 25 травня 1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>

⁹ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. С. 141.

¹⁰ Павлович-Сенета Я. П. Лепіш Н. Я. Територіальні громади в умовах воєнного стану в Україні: адміністративно-правове забезпечення та особливості функціонування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 209-214. DOI:10.24144/2788-6018.2022.04.38

¹¹ Стешенко Т. В., Вертегел С. П., Куртіш Л. А. Концептуальні підходи дослідження територіальних громад у системі місцевого самоврядування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 71–75. DOI:10.32782/2524-0374/2021-3/16.

¹² Tochukwu Sibeudu F. Health Promotion. Primary Health Care. IntechOpen; 2022. DOI: 10.5772/intechopen.101933.

і реабілітацію. Henry E. Sigerist зазначав, що *промоція здоров'я здійснюється шляхом забезпечення гідного рівня життя, хороших умов праці, освіти, фізичної культури, засобів відпочинку та оздоровлення і потребує злагоджених зусиль державних діячів, праці, промисловості, педагогів і лікарів*¹³. З його слів зрозуміло, що питання зміцнення здоров'я повинно розглядатися та вирішуватися не тільки медичними працівниками, а й будь-ким, від кого залежать умови проживання та функціонування кожної людини.

Досить часто такі терміни як «health education» (санітарна освіта) та «health promotion» (промоція здоров'я, зміцнення здоров'я, сприяння здоров'ю) використовуються як синоніми. Проте санітарна освіта передбачає надання інформації та знань про здоров'я окремим особам і громадам, а також ознайомлення людей із навичками, що дозволять їм добровільно прийняти рішення щодо здорового способу життя. Водночас промоція здоров'я використовує більш комплексний підхід до збереження та зміцнення здоров'я населення шляхом залучення різних стейкхолдерів та використання багатосекторального підходу. Промоція здоров'я має набагато ширшу перспективу, спрямована на події, які мають пряме чи опосередковане відношення до здоров'я, зокрема зміни в моделях споживання, навколишньому середовищі, культурних переконаннях тощо. Таким чином, санітарна освіта є складовою частиною ширшого поняття «промоція здоров'я».

Отже, *промоція здоров'я (health promotion)* – це процес, що дозволяє окремим особам і громадам посилити контроль над своїм здоров'ям і покращити його (*Оттавська хартія, 1986*)¹⁴. Або ж *промоція здоров'я* – це розробка стратегій для покращення знань, ставлень, навичок і поведінки щодо здоров'я: індивідуальних, групових, інституційних, громадських і системних¹⁵. Є й визначення, яке ближче до санітарної освіти: *промоція здоров'я* – це поведінкова соціальна наука, яка спирається на біологічні, екологічні, психологічні, фізичні та медичні науки для зміцнення здоров'я та запобігання хворобам, інвалідності та

¹³ Kumar S., Preetha G. Health promotion: An effective tool for global health. Indian Journal of Community Medicine. 2012. Vol. 37, no. 1. P. 5. DOI:10.4103/0970-0218.94009.

¹⁴ World Health Organization (WHO). Ottawa Charter for Health Promotion, 1986. World Health Organization. Regional Office for Europe. 1998. 5 p. URL: <https://iris.who.int/handle/10665/349652>

¹⁵ What is health promotion? URL: <https://publichealth.uga.edu/departments/health-promotion-behavior/what-is-health-promotion/>

передчасній смерті за допомогою освітніх заходів, спрямованих на добровільну зміну поведінки^{16, 17}.

Для усвідомлення значення промоції здоров'я слід пам'ятати, що вона передбачає розуміння складних соціальних та економічних факторів, що можуть впливати на здоров'я кожної людини: її поведінку та переконання, стать, сімейне середовище, нормативно-законодавче забезпечення, побутові умови, культурний фон, рівень доходів, наявність роботи, рівень освіти, соціальне оточення та його підтримку. Саме тому результати діяльності з промоції здоров'я значною мірою залежать від соціальних детермінант здоров'я та умов, у яких люди перебувають протягом всіх періодів: народжуються, ростуть, працюють, живуть і старіють.

Промоція здоров'я об'єднує цілий ряд активностей, спрямованих на зміцнення навичок і здібностей окремих людей і загалом населення та водночас на зміну соціальних, екологічних та економічних умов, що можуть впливати на громадське та індивідуальне здоров'я¹⁸.

На першій міжнародній конференції з промоції здоров'я в Оттаві (1986) була затверджена емблема промоції здоров'я, яка демонструє комплексний підхід до збереження та зміцнення здоров'я (рис. 1).

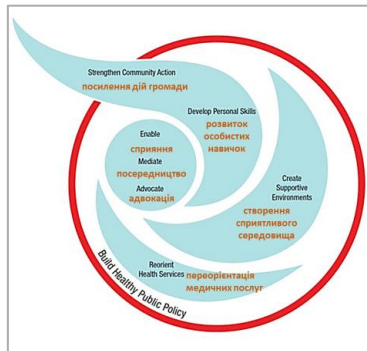

Рис. 1. Емблема промоції здоров'я

¹⁶ Hou S-I. Health Education: Theoretical Concepts, Effective Strategies and Core Competencies. *Health Promotion Practice*. 2014. Vol. 15, no. 5. P. 619–621. DOI:10.1177/1524839914538045.

¹⁷ World Health Organization (WHO). Health education: theoretical concepts, effective strategies and core competencies: a foundation document to guide capacity development of health educators. World Health Organization. Regional Office for the Eastern Mediterranean. 2012. 79 p. URL: <https://iris.who.int/handle/10665/119953>

¹⁸ Wagemakers A. Community Health Promotion. Facilitating and evaluating coordinated action to create supportive social environments. PhD dissertation, Wageningen University, Wageningen. 2010. 192 p. URL: <https://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/391552>

У зовнішньому червоному колі розміщені три крила – це символізація п'яти ключових сфер діяльності промоції здоров'я: формування державної політики, спрямованої на зміцнення здоров'я; посилення дій громади для здоров'я; розвиток особистих навичок збереження та зміцнення здоров'я; створення сприятливого середовища для здоров'я; переорієнтація медичних послуг на послуги з профілактики хвороб та зміцнення здоров'я. Також на емблемі зображене мале коло, в якому зазначені три основні стратегії промоції здоров'я: сприяння, посередництво, адвокація.

З 1986 до 2021 року на конференціях ВООЗ з промоції здоров'я емблема видозмінювалася, проте зміст елементів залишився (рис. 2).

Рис. 2. Логотипи десяти конференцій з промоції здоров'я

Указані вище стратегії повинні бути інтегровані в усі сфери діяльності з промоції здоров'я. Стратегія *сприяння* передбачає діяльність зі збереження та зміцнення здоров'я, спрямовану на зменшення відмінностей у поточному стані здоров'я та забезпечення всім людям рівних можливостей і ресурсів для реалізації свого потенціалу здоров'я.

Стратегія *посередництва* передбачає діяльність зі збереження та зміцнення здоров'я, спрямовану на створення комплексних заходів зі спільною участю різних галузей: охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення тощо.

Стратегія *адвокації* передбачає діяльність зі збереження та зміцнення здоров'я, спрямовану на створення сприятливих для здоров'я факторів, які за різних умов можуть мати негативний чи позитивний вплив: політичних, економічних, соціальних, культурних, екологічних, поведінкових та біологічних.

На основі вказаних стратегій вже тривалий час розробляють різні види діяльності з промоції здоров'я на всіх рівнях впровадження.

Європейське регіональне бюро ВООЗ визначило основні керівні принципи роботи з промоції здоров'я¹⁹:

– Розширення можливостей – дозволяє окремим особам і громадам отримати більше влади над особистими, соціально-економічними та екологічними факторами, що впливають на їхнє здоров'я.

– Спільна участь – залучає всі зацікавлені сторони на всіх етапах процесу промоції здоров'я.

– Цілісність – одночасно сприяє всім складовим здоров'я: фізичній, психічній, соціальній та духовній.

– Справедливість – сприяє індивідуальній та соціальній справедливості у сфері промоції здоров'я.

– Сталість – сприяє змінам, що дозволяють окремим особам та громадам підтримувати діяльність з промоції здоров'я після завершення початкового фінансування.

– Мультистратегічність – передбачає використання різноманітних підходів і методів у діяльності з промоції здоров'я.

У своїй публікації Sanjiv Kumar представив концептуальну основу промоції здоров'я (рис. 3).

Рис. 3. Концептуальна основа промоції здоров'я²⁰

Відповідно до вказаної основи, заходи зі збереження та зміцнення здоров'я повинні охоплювати чотири категорії населення: здорове

¹⁹ Health Promotion in Health Care – Vital Theories and Research / ed. by G. Haugan, M. Eriksson. Cham: Springer International Publishing, 2021. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-63135-2>

²⁰ Kumar S., Preetha G. Health promotion: An effective tool for global health. Indian Journal of Community Medicine. 2012. Vol. 37, no. 1. P. 5. DOI:10.4103/0970-0218.94009.

населення, населення з факторами ризику (ФР), населення з певними окремими симптомами та населення з вже встановленими розладами здоров'я²¹. Звісно, заходи промоції здоров'я для кожної категорії населення включають свій перелік, проте для всіх характерна спільний елемент щодо здорового способу життя (ЗСЖ).

Wagemakers A. у своїй роботі показала, що ключовими стратегіями у сфері промоції здоров'я на рівні громади можна вважати *міжсекторальну співпрацю та участь громади*²².

Міжсекторальна співпраця у сфері промоції здоров'я визначається як «взаємозв'язок між (частинами) різних секторів суспільства, сформований з метою вжиття заходів для досягнення результатів у сфері охорони здоров'я більш ефективним, результативним або стійким способом, ніж той, що може бути досягнутий виключно сектором охорони здоров'я»²³.

У сфері промоції здоров'я на рівні громад найпоширенішим типом може бути співпраця професіоналів і представників громад, які об'єднуються для впливу на довгострокові програми охорони здоров'я і соціального забезпечення. Така співпраця часто ініціюється однією або кількома організаціями при встановлених проблемах здоров'я населення в громаді або при наявності пропозиції фінансування. Іншим типом співпраці може бути ситуативне об'єднання членів громади та організацій для розв'язання проблем збереження здоров'я населення. Слід врахувати, що досягнення конкретної мети потребує спільної діяльності організацій, які не належать до однієї мережі.

Міжсекторальна співпраця у промоції здоров'я дає змогу організаціям долучатися до нових питань збереження чи зміцнення здоров'я, позбавляючи їх одноосібної відповідальності за управління цими питаннями. Водночас така співпраця демонструє та розвиває широку громадську підтримку питань громадського здоров'я та посилює силу окремих осіб та груп через спільні дії. Це дозволяє мінімізувати дублювання зусиль та послуг у сфері промоції здоров'я, допомагає мобілізувати наявні ресурси та залучити як окремих ініціативних осіб, так і учасників з різних організованих груп (політичних, релігійних, соціальних тощо).

Другою ключовою стратегією у сфері промоції здоров'я вважають *участь громади*. Це залучення окремих членів громади до таких видів

²¹ Kumar S., Preetha G. Health promotion: An effective tool for global health. *Indian Journal of Community Medicine*. 2012. Vol. 37, no. 1. P. 5. DOI:10.4103/0970-0218.94009.

²² Wagemakers A. *Community Health Promotion. Facilitating and evaluating coordinated action to create supportive social environments*. PhD dissertation, Wageningen University, Wageningen. 2010. 192 p. URL: <https://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/391552>

²³ Intersectoral Cooperation. In: Kirch W. *Encyclopedia of Public Health*. Springer, Dordrecht. URL: https://doi.org/10.1007/978-1-4020-5614-7_1862

діяльності як актуалізація питань охорони здоров'я населення, визначення потреб громади, встановлення пріоритетів, визначення та отримання засобів для досягнення цих пріоритетів, планування діяльності, участь у заходах тощо. Члени громади часто можуть брати участь у програмах промоції здоров'я у різному об'ємі залежно від ситуації. Можна виділити такі три форми участі на основі запропонованого в літературі переліку²⁴:

1. члени громади колективно організуються для надання послуг з промоції здоров'я через певну добровільну організацію;

2. члени громади роблять свій внесок як непрофесіонали, працюючи разом з професіоналами у сфері промоції здоров'я (наприклад, у робочій (проектній) групі з розробки та впровадження програм промоції здоров'я у громаді);

3. члени громади беруть участь у реалізації спільних заходів з промоції здоров'я населення.

Проте часто досить важко залучити достатню кількість партнерів до розробки та впровадження місцевих програм збереження та зміцнення здоров'я. У таких випадках перед професійними організаціями постає завдання роз'яснити та актуалізувати проблему з метою заохочення членів громади до участі в організації та проведенні заходів з промоції здоров'я. Водночас слід пам'ятати, що навіть при успішному об'єднанні життєздатність та дієвість робочих груп розробки та реалізації програм у громаді може порушуватися через погану координованість дій у сфері промоції здоров'я.

Можна виділити такі активності, які дозволяють забезпечити досягнення скоординованих дій всіх членів робочих груп реалізації програм з промоції здоров'я в громадах:

1. представництво відповідних секторів суспільства, зокрема і представників цільових груп програм – у кожного окремого сектору часто обмежені можливості реалізації інтервенцій та відсутність досвіду сумісної роботи, тому спільна участь дозволяє впровадити нові інтеграційні процеси з використанням різних заходів і методів;

2. обговорення цілей і завдань – відкрита дискусія всіх членів групи, попередня узгодженість цілей та спільне формування плану діяльності дозволяють більш ефективно реалізовувати заходи промоції здоров'я на рівні громади;

3. обговорення ролей і обов'язків – визначення ролі кожного учасника на основі їхніх можливостей та компетентностей із

²⁴ Wagemakers A. Community Health Promotion. Facilitating and evaluating coordinated action to create supportive social environments. PhD dissertation, Wageningen University, Wageningen. 2010. 192 p. URL: <https://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/391552>

врахуванням потенційної спільної роботи в реалізації заходів з промоції здоров'я сприяє більш ефективній співпраці.

Після досягнення скоординованої діяльності робочих груп потрібно забезпечити її сталість за допомогою забезпечення функціонування таких компонентів:

1. комунікаційної інфраструктури – налагодження постійного обміну інформацією, досвідом та ідеями через формальні та неформальні зустрічі, інформаційно-комунікаційні канали, створення комунікаційної мережі з метою збільшення санітарної грамотності та інформованості учасників щодо проблем громадського здоров'я та стану реалізації впроваджених програм;

2. репрезентації – регулярна демонстрація проміжних та короткострокових результатів із зазначенням участі всіх учасників, що дозволяє підтримувати їхню зацікавленість, залучати політичну та фінансову підтримку з інших джерел;

3. менеджменту – якісна організація управління та координації роботи спільних груп під час реалізації програм з промоції здоров'я в громадах забезпечує структурування та підтримку процесу співпраці.

Отже, розглянувши основні поняття організації промоції здоров'я на рівні територіальної громади, можна зробити висновок, що організація такої діяльності – це складний багатоаспектний процес, який потребує залучення різних секторів громади та її жителів, використання різноманітних підходів і методів, інтеграції в різні сфери діяльності.

2. Основні підходи до промоції здоров'я

Програми, спрямовані на збереження та зміцнення здоров'я населення громади, потребують врахування поведінки та переконань населення щодо здоров'я, чинного законодавства, рівня освіти, наявної побутової ситуації у різних цільових групах, особливостей культури, доходів жителів, наявності робочих місць та соціальної підтримки, інших факторів. Тому і визначають кілька підходів, які можна застосовувати у реалізації програм промоції здоров'я. До них належать медичний, поведінковий та освітній підходи, а також підхід розширення повноважень та підхід соціальних змін²⁵.

У системі охорони здоров'я найбільш активно використовується медичний підхід, спрямований на зниження захворюваності та смертності через посилення клінічних втручань. Він націлений на окремих осіб або групи осіб, які можуть захворіти або вже хворі. Перевагою медичного підходу є діяльність на основі поєднання наукових даних епідеміологічних досліджень з медичними стратегіями

²⁵ Naidoo J., Wills J. Foundations for Health Promotion E-Book. Elsevier – Health Sciences Division, 2009. 328 p.

боротьби з хворобами, що реалізується під керівництвом професіоналів. Водночас підхід базується на тому, що профілактика та раннє виявлення хвороби для системи охорони здоров'я та громади економічно ефективніші, ніж лікування наявних захворювань. Проте медичний підхід для ефективної діяльності з промоції здоров'я потребує наявності інфраструктури, здатної забезпечити дієві активності, зокрема ефективні скринінг, імунізацію населення, попередження ускладнень та інвалідизації. Така інфраструктура включає мережу закладів охорони здоров'я з кваліфікованим персоналом та матеріальним забезпеченням (діагностичне, лабораторне, лікувальне, реабілітаційне обладнання), медичні та освітні інформаційні системи, наявність доступу до ефективних та безпечних лікарських препаратів та вакцин.

Звісно, медичний підхід має і певні недоліки, основні з яких такі: акцентуація на відсутності хвороб, а не на зміцненні здоров'я; формування у населення залежності від медичних знань і дотримання правил лікування; важкодоступність окремих видів діагностики та лікування; незацікавленість у здоровому способі життя; небажання людей виконувати окремі призначення, проходити скринінг чи робити щеплення.

Отже, багатофункціональний медичний підхід широко використовується в промоції здоров'я, проте майже не покриває потребу в збереженні і зміцненні здоров'я групи населення без явних ознак порушення здоров'я, низьким рівнем санітарної освіти та медичної активності.

Ще одним важливим підходом, що використовується в сфері промоції здоров'я на рівні громади і часто доповнює медичний підхід, є поведінковий. Він спрямований на мотивацію людей вести здоровий спосіб життя, використовувати профілактичні медичні послуги та брати на себе відповідальність за власне здоров'я.

Переваги такого підходу: добровільне залучення людей до здорової поведінки на основі формування сприйняття ними здоров'я як власності, що їм належить та від них залежить; можливість реалізації індивідуально та у групах населення; ґрунтування свідомої зміни поведінки на основі інформованості щодо здоров'я, зміни ставлення до проблеми та формування навичок. Часто інструментами для поведінкового підходу стають індивідуальні чи групові консультування, інформаційні заходи та підтримка з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних каналів.

Але поведінковий метод теж має певні недоліки, особливо у громаді. Зміна поведінки людей на більш здорову залежить від їхньої готовності діяти; від наявних соціальних, економічних та екологічних факторів; від доступу населення до інформаційно-комунікаційних каналів; від

зацікавленості у потенційних засобах мотивації зміни поведінки. Часто люди можуть протистояти мотиваційним активностям через відчуття контролю з боку суб'єктів впливу – консультантів з питань збереження здоров'я, медичних працівників чи інших представників системи громадського здоров'я.

Слід пам'ятати, що реалізація поведінкового підходу майже не можлива без освітнього підходу, мета якого полягає в наданні людям інформації про здоров'я та шляхи його збереження і зміцнення, на основі якої вони зможуть ухвалювати обґрунтовані рішення щодо свого здоров'я та відповідної поведінки. Найбільш поширеними інструментами цього підходу є розповсюдження інформаційних матеріалів про здоров'я у різних формах (друковані, онлайн через сайти, соціальні медіа та інші засоби масової інформації), традиційні та інтерактивні презентації тем здоров'я, навчальні заходи з використанням сучасних методів, групові та індивідуальні консультування тощо. Отримана інформація дозволяє людям обдумати та визначити своє ставлення до особистого здоров'я.

Перевагою освітнього підходу є те, що він не ставить за мету одразу переконати чи мотивувати людей діяти у певному напрямку, а результатом його заходів має стати добровільний вибір людиною способу поведінки, спрямованого на збереження та зміцнення здоров'я. Але водночас треба пам'ятати, що люди дуже важко змінюють звичну поведінку навіть на основі достатнього обсягу знань про здоров'я та фактори, які на нього впливають.

Освітній та поведінковий підходи тісно пов'язані у промоції здоров'я з підходом розширення повноважень, або іншими словами – розширення прав і можливостей людей. Цей підхід передбачає діяльність, спрямовану на створення для окремих людей та груп населення можливості контролювати і управляти своїм здоров'ям і факторами, що на нього впливають. Однією з цілей є формування та розвиток у них навичок прийняття рішень і розв'язання проблем на основі критичного мислення та ефективної діяльності. Отже, цей підхід на основі якісного використання освітнього та поведінкового підходів дозволяє організувати свідоме щодо збереження здоров'я населення чи хоча б групу активних членів громади, які зможуть мотивувати інших та активно просувати ідеї промоції здоров'я в громаді.

На національному рівні частіше використовується підхід соціальних змін, спрямований на зміни фізичного, соціального та фінансового середовища для створення сприятливих умов розбудови потенціалу промоції здоров'я. Отже, це більш радикальний підхід, націлений на зміну суспільства, а не індивідуальної поведінки. Перевагою є охоплення великої кількості людей шляхом формування у них

можливості простого і доступного вибору здорової поведінки. Крім того, дії на основі підходу соціальних змін часто підкріплені нормативними документами, що дозволяє гарантувати дотримання заборон чи рекомендацій.

Проте підхід має і певні недоліки: необхідність політичної підтримки найвищого рівня, потреба підтримки громадськістю, тривалий час звикання населення до нових умов та правил, ризик порушення законів та правил (наприклад, куріння в громадських місцях, недотримання правил дорожнього руху). На рівні територіальної громади вказаний підхід можна реалізувати не шляхом заборон чи обмежень, а шляхом створення умов та середовища, що сприятимуть більш здоровій поведінці жителів громади. До прикладу, це може бути облаштування велосипедних доріжок чи майданчиків для організованої фізичної активності, забезпечення доступності більш здорових продуктів харчування, створення прийнятної для населення інформаційно-комунікаційної мережі з питань збереження здоров'я та інші заходи залежно від наявних потреб громади.

Отже, розглянувши всі підходи, стає зрозумілим, що промоція здоров'я – це відповідальність не тільки системи охорони здоров'я, це в першу чергу соціальний та політичний процес, що розглядає здоров'я як право людини і вважає захист здоров'я населення необхідною умовою соціального прогресу.

3. Розробка та впровадження програми промоції здоров'я для громади

Реалізація будь-якої програми промоції здоров'я у територіальній громаді потребує злагоджених дій та формування плану. Виділяють вісім основних кроків розробки (планування) та впровадження (реалізації) програм з промоції здоров'я у громадах (рис. 4)²⁶.

Перші шість кроків забезпечують розробку та планування програм промоції здоров'я, визначаючи всі необхідні компоненти для її реалізації.

²⁶ Tochukwu Sibeudu F. Health Promotion. Primary Health Care. IntechOpen; 2022. DOI: 10.5772/intechopen.101933.

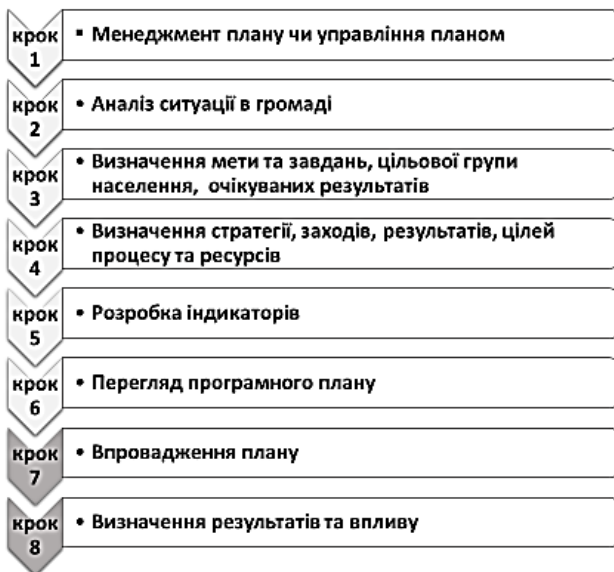

Рис. 4. Кроки розробки та впровадження програми промоції здоров'я

Перший крок *«менеджмент плану чи управління планом»* передбачає визначення проблеми промоції здоров'я, ініціацію діяльності для її вирішення, налагодження взаємодії з зацікавленими сторонами, визначення етапів планування та відповідного графіка, планування розподілу ресурсів, визначення процедури прийняття рішень і, звісно, формування робочої групи на основі багатосекторального підходу. Важливо до робочої групи залучити не тільки представників різних зацікавлених сфер суспільства, а і жителів територіальної громади – представників різних цільових груп програм промоції здоров'я.

Після організації робочої групи виникає питання «Яка ситуація щодо проблеми в громаді?», відповідь на яке надає другий крок *«аналіз ситуації в громаді»*. Його проведення дозволить визначити рівень проблеми, потреби населення, побажання, сильні і слабкі сторони громади. Під час цього кроку можна використовувати здобуту різними способами інформацію: з офіційних статистичних даних; результатів письмових чи усних опитувань, інтерв'ювань жителів громади, надавачів послуг, управлінців; чинних нормативних документів; рекомендацій міжнародного, національного чи місцевого рівнів; результатів огляду літератури щодо позитивного та негативного досвіду впровадження програм в інших місцях. Цей етап дуже складний і

потребує злагодженої діяльності робочої групи, залучення кваліфікованих фахівців (соціологів, аналітиків, науковців тощо), постійної ефективної комунікації. Тільки на основі вірогідних результатів проведення цього етапу можна розпочинати наступний третій крок **«визначення мети та завдань, цільової групи населення, очікуваних результатів»**. Структуру цієї частини повинні скласти узгоджені зі стратегічними планами громади процеси:

1) визначення досяжних цілей програми промоції здоров'я – демонструє результати досягнення у короткостроковій і довгостроковій перспективі;

2) визначення цільової групи населення програми промоції здоров'я – на основі результатів оцінки ситуації обирають одну чи кілька найбільш релевантних груп для розв'язання проблеми;

3) визначення очікуваних результатів – формування конкретних показників бажаних змін в результатів реалізації програми, що розробляється.

Отже, результатом третього кроку є чітке бачення, чого прагне досягнути громада при впровадженні конкретної програми промоції здоров'я, проте одразу виникає питання «як цього досягнути?», відповіді на яке допоможе проведення четвертого кроку **«визначення стратегій, заходів, результатів, цілей процесу та ресурсів»**. Цей етап передбачає визначення чіткого плану заходів з зазначенням технік, методів, матеріальних та людських ресурсів, відповідальних осіб, часових інтервалів, конкретних очікуваних результатів досягнення мети і завдань програми. Складний процес потребує скоординованої діяльності всіх членів робочої групи, залучення інших кваліфікованих фахівців з досвідом впровадження визначених заходів, налагодження ефективної комунікації, чіткого обґрунтування розподілу і використання наявних фінансових, матеріальних та людських ресурсів, ідей щодо пошуку додаткового фінансування тощо.

П'ятий крок «розробка індикаторів» має за мету формування переліку показників, що дозволять відстежувати результативність та ефективність заходів промоції здоров'я у громаді. При визначенні вказаних показників слід пам'ятати, що вони мають бути обґрунтованими, надійними, досяжними, доступними, а їхній збір – можливим у виконанні та законним. Кожний індикатор повинен демонструвати проведення та досягнення якогось процесу чи заходу програми промоції здоров'я. Він також потребує завчасного формулювання джерел інформації, суб'єктів збору інформації, термінів, створення шаблонів.

Процес планування програми промоції здоров'я у громаді завершується шостим кроком **«перегляд плану програми»**, який

проводять для з'ясування внеску кожного пункту плану в досягнення мети програми, виявлення прогалин, забезпечення ефективності та дієвості програми. Для цього ретельно перевіряють, чи дозволять заплановані заходи успішно вирішити поставлені завдання, чи релевантні вони цільовій групі, чи достатньо у громади матеріальних та людських ресурсів для здійснення запланованої діяльності. На цьому етапі можна повернутися до попередніх кроків і внести відповідні зміни у план реалізації програми промоції здоров'я. Полегшити виконання цього кроку може формування логічної функціонально-організаційної моделі програми з зазначенням цілей, функцій, суб'єктів та об'єктів реалізації заходів на кожному етапі, короткострокових і довгострокових результатів.

Після остаточної перевірки розпочинається крок **«впровадження плану»**. На цьому етапі важливо постійно відстежувати реалізацію кожного пункту плану та репрезентувати для громадськості через доступні інформаційно-комунікаційні канали. Це допоможе залучити більше членів громади до участі у програмі, підвищити інформованість та санітарну грамотність населення, актуалізувати проблему, на вирішення якої спрямовані заходи промоції здоров'я. Дуже важливо до реалізації запланованих заходів залучити жителів громади та представників конкретних цільових груп. Водночас робочій групі слід проводити зустрічі для аналізу проміжних результатів впровадження програми та внесення оперативних змін за потреби.

Восьмий крок **«визначення результатів та впливу»** передбачає оцінку та аналіз проведення заходів програми промоції здоров'я у громаді, виконання встановлених на п'ятому етапі індикаторів, досягнення цілей програми, рівня використання ресурсів, задоволеності представників цільової групи. Все це допоможе з'ясувати, наскільки реалізована програма стійка та може бути продовжена та рекомендована для впровадження в інших громадах.

Висновки

Сучасний стан здоров'я населення в Україні вимагає ефективного використання всіх стратегій охорони здоров'я. Особливої уваги заслуговує промоція здоров'я, результатом впровадження якої має бути можливість окремих осіб і громад посилити контроль над своїм здоров'ям і покращити його. При формуванні програм з промоції здоров'я на рівні територіальних громад в Україні слід враховувати соціальні та економічні особливості громад: поведінку та переконання населення, статево-вікові та демографічні характеристики, рівень освіти, нормативно-законодавче забезпечення, умови проживання та роботи, культурні відмінності, рівень доходів, розвиток соціальної підтримки та

доступність послуг, наявність мережі закладів охорони здоров'я та соціального забезпечення.

Організація діяльності з промоції здоров'я – це складний багатоаспектний процес, який потребує залучення різних секторів громади та її жителів, використання різноманітних підходів і методів, інтеграції в різні сфери діяльності. Але водночас реалізація програм з промоції здоров'я повинна здійснюватися відповідно до основних підходів: медичного, освітнього, поведінкового, розширення повноважень та соціальних змін. Кожен з них має свої переваги і недоліки, тому кращим варіантом є їх комбінація при врахуванні ситуації, яка потребує реагування у сфері промоції здоров'я.

Для успішної розробки та впровадження програм промоції здоров'я для громад рекомендовано здійснити такі вісім кроків: ініціювати початок та зібрати робочу групу (менеджмент плану); провести аналіз ситуації в громаді; визначити мету та завдання, цільову групу населення, очікувані результати; визначити стратегії, заходи, результати, цілі процесу та ресурси; розробити індикатори; переглянути програмний план; впровадити план заходів; визначити результати та вплив на громаду. Кожний крок має свою мету, зміст та особливості виконання, потребує злагодженої роботи та постійної комунікації всіх учасників, зокрема і представників цільової групи програми з промоції здоров'я.

Використання представленої інформації допоможе ініціаторам та реалізаторам програм збереження та зміцнення здоров'я у територіальних громадах краще зрозуміти власні цілі, оптимізувати свою роботу та більш ґрунтовно побудувати ефективну систему промоції здоров'я для жителів громади.

Анотація

У роботі актуалізовано необхідність впровадження в країні загалом та громадах зокрема промоції здоров'я як стратегії охорони здоров'я, представлено її основні характеристики: визначення, сфери діяльності, стратегії, керівні принципи діяльності та особливості на рівні громад. Описані ключові стратегії – міжсекторальну співпрацю та участь громад – з рекомендаціями для успішної координації діяльності та забезпечення її сталості. Охарактеризовані основні підходи до промоції здоров'я (медичний, освітній, поведінковий, розширення повноважень, соціальних змін), визначені переваги та недоліки кожного під час реалізації, зокрема і на рівні громади.

У роботі також представлено рекомендовані кроки для розробки та впровадження програм з промоції здоров'я для громад, їхні мета, завдання, зміст та результати. Використання представленої інформації допоможе ініціаторам та реалізаторам програм збереження та зміцнення

здоров'я у територіальних громадах краще зрозуміти власні цілі, оптимізувати свою роботу та більш ґрунтовно побудувати ефективну систему промоції здоров'я для жителів громади.

Література

1. Schramme T. Health as Complete Well-Being: The WHO Definition and Beyond. *Public Health Ethics*. 2023. Vol. 16, Issue 3. P. 210–218. DOI:10.1093/phe/phad017.

2. Community health promotion: A framework to facilitate and evaluate supportive social environments for health / A. Wagemakers et al. *Evaluation and Program Planning*. 2010. Vol. 33, no. 4. P. 428–435. DOI: 10.1016/j.evalprogplan.2009.12.008

3. World Health Organization. Declaration of Alma-Ata International Conference on Primary Health Care, Alma-Ata, USSR, 6-12 September 1978. World Health Organization, 1978. URL: https://cdn.who.int/media/docs/default-source/documents/almaata-declaration-en.pdf?sfvrsn=7b3c2167_2

4. World Health Organization. Declaration of Astana: Global Conference on Primary Health Care: Astana, Kazakhstan, 25 and 26 October 2018. No. WHO/HIS/SDS/2018.61. World Health Organization, 2019. URL: <https://www.who.int/docs/default-source/primary-health/declaration/gcphc-declaration.pdf>

5. Achieving well-being: a global framework for integrating well-being into public health utilizing a health promotion approach. World Health Organization. 2023. 33 p. URL: <https://iris.who.int/handle/10665/376200>

6. World Health Organization (WHO). Promoting health: guide to national implementation of the Shanghai declaration. World Health Organization. 2018. 35 p. URL: <https://iris.who.int/handle/10665/260172>

7. Дворник М. Промоція здорового способу життя особистості в умовах війни: концептуальні засади дослідження. *Проблеми політичної психології*. 2023. Т. 13. С.57-64. DOI: 10.33120/pop-Vol13-Year2023-127.

8. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 25 травня 1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>

9. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. С. 141.

10. Павлович-Сенета Я. П. Лепіш Н. Я. Територіальні громади в умовах воєнного стану в Україні: адміністративно-правове забезпечення та особливості функціонування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 209-214. DOI:10.24144/2788-6018.2022.04.38.

11. Стешенко Т. В., Вертегел Є. П., Куртіш Л. А. Концептуальні підходи дослідження територіальних громад у системі місцевого самоврядування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 71–75. DOI:10.32782/2524-0374/2021-3/16.

12. Tochukwu Sibeudu F. Health Promotion. Primary Health Care. IntechOpen; 2022. DOI: 10.5772/intechopen.101933.

13. Kumar S., Preetha G. Health promotion: An effective tool for global health. *Indian Journal of Community Medicine*. 2012. Vol. 37, no. 1. P. 5. DOI:10.4103/0970-0218.94009.

14. World Health Organization (WHO). Ottawa Charter for Health Promotion, 1986. World Health Organization. Regional Office for Europe. 1998. 5 p. URL: <https://iris.who.int/handle/10665/349652>

15. What is health promotion? URL: <https://publichealth.uga.edu/departments/health-promotion-behavior/what-is-health-promotion/>

16. Hou S-I. Health Education: Theoretical Concepts, Effective Strategies and Core Competencies. *Health Promotion Practice*. 2014. Vol. 15, no. 5. P. 619-621. DOI:10.1177/1524839914538045.

17. World Health Organization (WHO). Health education: theoretical concepts, effective strategies and core competencies: a foundation document to guide capacity development of health educators. World Health Organization. Regional Office for the Eastern Mediterranean. 2012. 79 p. URL: <https://iris.who.int/handle/10665/119953>

18. Wagemakers A. Community Health Promotion. Facilitating and evaluating coordinated action to create supportive social environments. PhD dissertation, Wageningen University, Wageningen. 2010. 192 p. URL: <https://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/391552>

19. Health Promotion in Health Care – Vital Theories and Research / ed. by G. Haugan, M. Eriksson. Cham : Springer International Publishing, 2021. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-63135-2>

20. Intersectoral Cooperation. In: Kirch W. Encyclopedia of Public Health. Springer, Dordrecht. URL: https://doi.org/10.1007/978-1-4020-5614-7_1862

21. Naidoo J., Wills J. Foundations for Health Promotion E-Book. Elsevier – Health Sciences Division, 2009. 328 p.

Information about the author:

Brych Valeriya Volodymyrivna,

<https://orcid.org/0000-0003-3741-6002>

Doctor of Medical Sciences,

Professor at the Department of Health Sciences
State University "Uzhhorod National University"

29, Mytna str., Uzhhorod, 88000, Ukraine